
a szocializmus, a tudományos-technológiai forradalom és az öngazgatás*

MIROSLAV PEČUJLIĆ

A mai civilizáció lényeges tulajdonsága nemcsak a polgári társadalom válságában, a szocializmussá való átalakulásának szükségszerűségében nyilvánul meg. Az új termelőröket és a megnőtt emberi igényeket ma már áthatja az az *elengedhetetlen követelmény, hogy a szocializmus magasabb fokra lépjen, fejlettebb életformát vegyen fel.* Ma a szocializmus két feladat előtt áll: hogyan tárjon ajtót a tudományos-technológiai forradalom termelőrei gyors térhódításának, s mi módon érje el, hogy ezek a termelőrök előmozdítsák szociális szervezete magasabb fokának és összetettebb, gazdagabb formáinak kifejlődését. Eszerint a szocializmus egyik központi kérdése az, hogy a társadalom szocialista szervezete miként kapcsolódik egybe a XX. század utolsó harmadának tudományos és műszaki fejlődésével.¹

Ezt a jelentős kérdést úgy vizsgáljuk meg, hogy megfigyelés tárgyává tesszük a szocializmus fejlődésének néhány közös vonását. Vizsgálódásunk alapvető iránya az, hogy elsősorban társadalmunk mozgásából, gyakorlatából vonjuk le a tapasztalatokat, meg azokból az új követelményekből, amelyekkel szembekerül. Ugyanis a jugoszláv társadalom általános fejlődése megfelel a munka felszabeditása világméretű-történelmi irányzatának, arra halad, amerre a történelem új szele fúj. Ennél is tovább megy. Az, ami a többi társadalomban kezdetleges formában jelentkezik, még csak csírájában van meg, a társadalom magántulajdoni vagy etatista szervezetének burkában, az a csíra, amely a gyár-ipari műhely négy fala közé van zárva (a részesedés, közös megbeszélés, az emberek közötti viszony kezdetleges formái) — itt már kísérlettel fejlődik ki az egész társadalom öngazgatási szervezetének megteremtésére. Tekintettel szociális viszonyaira, Jugoszlávia úttörő szerepet tölt be: határain belül épül a jövő társadalmi rendszere (az öngazgatású társadalom), ilyen értelemben hatalmas „szociális kísérleti telep”. Ez a történelmi vállalkozás rácsófol arra a gyakorlatra és felfogásra, amely szerint elkerülhetetlen, hogy a szocialista társadalomban sokáig meg-

* Részlet a Forum kiadásában hamarosan megjelenő könyvből.

maradjon az állammonopolista tulajdon és az adminisztratív irányítás. Nem várva arra, hogy magától „megérjen minden feltétel”, már a kezdetben működni kezd a forradalom kimeríthetetlen erőforrása — a munkásosztály öntevékenysége, öngazgatása. A forradalmi erő gyökeresen megváltoztatja a termelési viszonyokat, s megakadályozza a bürokratikus viszonyok megszilárdulását. Ez csak egyik oldala a tapasztalatnak, amely nagy hatást gyakorol a mai világfolyamatokra. „Vonzó oldala” mellett árnyoldala is van. Az öngazgatás igen kedvezőtlen anyagi alapon épül, az aránylag fejletlen termelők és kulturális hagyományok talaján. Ez rendkívül gátló körülmény, amely rengeteg ellentmondást és káros jelenséget idéz elő.

Ezért a tudományos-technológiai forradalom gyors kibontakozása létkérdése társadalmunknak, alapja a nagyobb jólétnek, anyagi bőségnek, a fejlettebb, életerősebb öngazgatásnak. Előttünk a két mozgásforma, amely kiegészíti egymást: *a tudományos-műszaki forradalom erőinek és a nagy technikai rendszereknek lendületes fejlődése, valamint az elkülönült, részleges öngazgatás átalakulása egységes öngazgatássá.*

Szinte fölösleges mondani, hogy az egész vizsgálódás arra való, hogy serkentsse a szociális szerkezetnek és a tudományos-technológiai forradalomért folyó harc főbb jelenségeinek alapos megismerését. Mivel *feltevésen alapul, gyakorlati és elméleti igazolásra szorul.* Célja az, hogy körvonalazza a tudományos-technológiai forradalomért és az egységes öngazgatásért folyó küzdelem helyzetképét és néhány főbb problémáját.

ELSŐ FEJEZET

A KORAI IDŐSZAK — A „NEHÉZ SZOCIALIZMUS”

A szocializmus sem szilárd kristály, hanem élő szervezet, amely rendkívül gyorsan átalakulhat. Kibontakozása, előrehaladása azonban nem egyszerű, történelmi útján megmutatkozik kettős természete, kétféle eredménye. Anyagi, szociális és szellemi fejlődésének két megnyilvánulási formáját, két arcát maga a fejlődés egyesíti. Két megnyilvánulási formájának nyílt ellentéte történelmi fordulóponthoz vezet a szocializmust. Nézzük meg ebből a szemszögből ennek a folyamatnak néhány törvényszerűségét. Kísérjük meg, hogy *általános fejlődésünk-ből levonjuk a tapasztalatokat, a tanulságot, kikövetkeztessük annak a forradalmi stratégiának irányát, amely a mai társadalom dilemmájára megtalálta a helyes történelmi megoldást.* Igyekezzünk megjelölni az elmúlt időszak *alapvető és ellentmondásos eredményeit, azokat a vívmányokat, amelyek előmozdítják a további forradalmi mozgást, valamint azokat a visszahúzó erőket, amelyek hátráltatják.*

I.

A DIALEKTIKA JÁTÉKA

Jobban megértjük a szocialista szerkezetet, általános fejlődését, valamint a további előrehaladás lehetőségeit és az akadályokat, ha előbb meghatározzuk azokat a szabályszerűségeket, amelyek a szocialista tár-

sadalom mozgásában jelentkeznek. A szocializmus *dialektikus* fejlődésének folyamata az, hogy egyik történelmi formájából a másik formába megy át.

A szocializmus meghatározott szakasza, amely a történelmi körülmények szövevényének kényszerítő hatására jött létre, két alapvető irányzatot rejt magában.² Ez a két irányzat ellentmond egymásnak, mégis ugyanannak az egésznek a része. Nem esnek egyforma súllyal a latba, ellenkezőleg, az egyik uralkodó szerepet játszik, s rányomja bélyegét a kor minden intézményére. Vele párhuzamosan halad a másik irányzat is, amely fokozatosan fölénybe kerül, s a további mozgás fő rugója lesz. Persze, bekövetkezhet az az időszak is, amikor a két ellentétes irányzat egyensúlya felborul, sőt visszaállhat a régi állapot. Ilyenkor a szocializmus egyik formája, szakasza önmaga ellentétébe csap át, számos lényeges vonása megváltozik, ugyanakkor azonban legmélyebb rétegeiben meghúzódhat az előző időszak néhány életerős vívmánya. A maga valóságában megmutatkozik az egész mozgás, mint a történelmi folyamatosság és megszakíthatóság egysége; egymásutánban bekövetkezik a forradalom elfajulása, elnyomása, majd a forradalmi áramlatok felelevenedése, főnixként való újjászületése. Ezt példával is szemléltetem: a *forradalmi etatizmus* átalakul *centralizált bürokratikus etatizmussá*; a *centralizált bürokratikus etatizmus* a *decentralizált bürokratizmus* és a *részleges öngazgatás* irányába halad; a *részleges, elkülönült öngazgatás* ellenhatásaként az a törekvés jelentkezik, hogy kialakuljanak az *egységes öngazgatás, a központosítás* új formái stb. A dialektikus átalakulásnak ez az eszméje azonban nem fedti a teljes valóságot, hanem annak csak egy részét. Ugyanis csak akkor létesülhet újszerű kapcsolat a decentralizált szervezet és a centralizálás funkcióját ellátó szerv között, amikor létrejönnek a decentralizálás új formái, amikor a munkasejteknél kibontakozik az autonóm öngazgatási mozgalom. Ilyenkor mutatkozik meg igazán a központosított hatalmi funkciók kettős természetete. Ezek a funkciók fellegvái lehetnek a bürokratikus viszonyok megőrzésének, a régi módszerek feltámasztásának, ugyanakkor azonban forradalmi módon elősegíthetik a társadalom öngazgatási szervezetének megteremtését. Ismét megnyilvánul a természet dialektikájának vas következetessége.

A szerző tudatában van annak, hogy ez az elvont és leegyszerűsített „tétel” elszegényíti az életet, elszűrkíti a valóságot. Felállítását csak az teszi indokolttá, hogy elvitatja azt a nézetet, amely szerint az egész szocializmus vagy egyik-másik korszaka egyöntetű és ellentmondás nélküli tömb, olyan kristály, amely sohasem változik. A kutató figyelme azonban a valóság két megnyilvánulási formájára irányul: ugyanannak az egésznek két részére. Azokra a vívmányokra összpontosul, amelyek a forradalmi tevékenység gyümölcsei, s amelyek a társadalom vezető erőinek lehetővé teszik a nekilendülést, a további előrehaladást. Ugyanakkor megvilágítja azokat a fonákságokat is, amelyek a maradi erők hatására jöttek létre, s amelyek megszilárdították a társadalom visszahúzó erőit, a bürokratikus reakciót. Ennek megismerése előfeltétele lesz a cselekvésnek.

Lássuk csak azokat a szociális feltételeket, amelyek a szocialista átalakulás kezdeti időszakában meghatározták a társadalmi rend felépítését.

Először, a szocialista forradalom — Kelet-Németország és Csehszlovákia kivételével — a fejletlen kapitalizmus talaján robbant ki, elmaradott mezőgazdasági országokban, amelyek nem iparosodtak, s amelyek nem fejlesztették ki termelőerőiket.³ A kapitalizmus méhében nem fejlődött ki a szocializmus életerős csirája — a termelési folyamatok társadalmosítása (szocializálása), ami a szocializmus előfeltétele. A tehérként örökölt alacsony színvonalú anyagi alap és annak szüksége, hogy az eszközök egy kézben összpontosuljanak és tervszerűen legyenek elosztva — ez volt az objektív gazdasági oka az állami tulajdonnak és irányításának (etatizmusnak).

Másodsor, ugyanígy hatott az a tény is, hogy a paraszti, kisárutermelői gondolkodásmód tengerében szinte elvesztek a főleg kisipari és mezőgazdasági jellegű munkásosztály és az értelmiség szigetecskéi, amelyek szűk szociális, emberi alapot képeztek.⁴ Az etatizmus másik oka — az osztály helyzete, annak szükségszerűsége, hogy kebelében létrehozza azokat az egyedüli hatóeszközöket, amelyek segítségével megteremtheti *uralmának közvetlen formáit*, az osztály nevében gyakorolt hatalmat.

Nem véletlen, hogy ezeknek a szociális körülményeknek nyomása alatt a korai időszakban kialakul az *államszocializmus*.⁵ *A társadalmosítás kezdeti formájának, az állami tulajdonnak létrehozása, az osztály nevében fellépő szilárd központi államhatalom kialakítása — amely a szocialista újjáépítés hordozója, ugyanakkor pedig szoros kapcsolatban van a széles néptömegekkel —, ez a forradalmi etatizmus képlete*, amely megfelel annak a feladatnak, hogy a fejletlen társadalom talaján meg kellene teremteni a szocializmus előfeltételeit. Egyugyanazon forradalmi erő szembetalálta magát két történelmi korszak összefutó feladataival: az ipari civilizáció világának megteremtése, amivel a kapitalizmus adós maradt, és a szocializmus alapvető feltételeinek létrehozása. Mindkét folyamat a forradalomban megy végbe, amely kettős feladatot lát el.

Ezért a korai időszak etatizmusának — az állami tulajdonnak és a politikai hatalomnak — igazi lényege mélyen ellentmondásos, megmutatja kettős természetét. Legelőbb is a központosított hatalmat, az állami tulajdont *forradalmi módon alkalmazzák* a szocializmus anyagi és emberi feltételeinek megteremtésére, a gyors felhalmozásra, az osztály helyzetének gyökeres megváltoztatására. Ebben a szerepében az állami tulajdon, a mindennemű tevékenység irányítása és a többletmunka központi elosztása a munkásosztály forradalmi mozgalmának tényezője és eszköze volt, előmozdította előrehaladását. A párttal egybeforrt hatalom, jöllehet átveszi és ellátja az osztály funkcióinak oroszlánrészét, ugyanakkor széles alapokon és sokféle módon szoros kapcsolatot tart fenn a társadalmi rétegekkel, főleg a munkásosztállyal. A nagy tömegek ezt a rendszert forradalmi tényezőnek tartják, amely kielégíti szükségleteiket.⁶

A vezetőséget számos szociális szál fűzi széles tömegbázisához; politikája ennek a kapcsolatnak és a hathatós forradalmi rendszabályoknak

kifejezője. A szoros együttműködést előmozdítja a munkásosztály szűkebb részének, a szakképzett munkásoknak, mestereknek helyzete, akik a műszaki értelmiség hiányában az alapvető termelőerőt, a termelési folyamat szervezésének gerincét képezik. A széles rétegek kezdeményezésének, részvételének és a forradalmi szervezetnek egybekapcsolása volt az egyik döntő tényező, amely az adott időszakban meghatározta a forradalmi etatizmus jellegét.

Habár már akkor hatni kezdett a másik irányzat is, s megjelentek a bürokratikus monopólium elemei, amelyek később kifejlődtek, mégis az első irányzat maradt túlsúlyban.

2. A centralizált bürokratikus etatizmus irányában

A dialektika azonban nem nyugszik. Kronosz istenhez hasonlóan, aki elnyeli saját gyermekeit, vas következetességgel önmaga ellentétévé változtatja azokat a meghatározott pozitív vívmányokat, amelyek megkövesednek. A pluszok és a mínuszok helyet cserélnek. A hosszabb időre megrekedő állami tulajdon és irányítás elveszti forradalmi vonásait, és maradvává válik. A forradalmi etatizmus átvedlik bürokratikus etatizmussá. Az irányítás hivatása, szakmája lesz annak a különálló társadalmi csoportnak, amely a legmagasabb központi vezetés hierarchiáját alkotja, s magának tartja fenn azt az előjogot, hogy döntsön a társadalom minden alapvető tevékenységéről. Nyilvánvalóvá válik, hogy a csoport, erélyesen érvényesítve szűk érdekeit, elkülönül a munkásosztálytól, anyagi kiváltságokat kaparint meg, és meg akarja őrizni az állam elsődleges szerepét, átalakítani mindenható tényezővé, amely irányítja a munkát és a többletmunkát, és uralkodik az osztályon.

Ez a folyamat ez idáig általános és törvényszerű irányzatként jelentkezett a meghatározott típusú szocialista alakulatban. Annak ellenére, hogy e mozgás tünetei, elemei általánosak, merőben ellenkező módon és különböző hatásfokkal nyilvánulnak meg a társadalmi szervezetekben. A korai szocializmus méhében játszódik le az *első nagy történelmi különválás, két útirány, kétféle típusú szerkezet alakul ki*. Az egyik teljesen bürokratikus szerkezetté formálódik, a végsőkéig kifejlődik benne az intézményesített *centralizált bürokratikus etatizmus*. Legfelsőbb foka a *sztalinizmus*, amelynek burkában megjelenik. Tünetei ismereteseek, ezért csak fontosabb vonásait említjük meg, amelyek a tárgyhoz tartoznak. Az egyik póluson áll a központi államgépezet, amely szigorúan a kezében tartja a mindennemű tevékenység és a többletmunka centralizált, bürokratikus módon való irányításának monopóliumát. A másik póluson állnak a termelők, akik meg vannak fosztva attól a lehetőségtől, hogy komolyabban befolyásolják és ellenőrizzék a munkafeltételeket és -eredményeket, s akik bérvizonyban vannak az egyedüli munkaadóval — a bürokratikus állammal. A gazdasági törvényeket felváltja a politikai hatalom központi apparátusának szélsőséges voluntarizmusa, szubjektívizmusa, amely a gazdasági mozgás legfontosabb hajtóereje lesz, és számtalan aránytalanságot okoz. A politikai rendszer szférájában, amely a gazdasági hatalom másik megnyilvánulási formája, félelmetes politikai erő jön létre, amely a hatalmi piramis csúcsán összpontosul, s végső követelménye az egyeduralkodás, a korlátlan személyi hata-

lom. Az, hogy a termelési viszony és a politikai hatalom szétválaszthatatlanul összenő, lényegesen megváltoztatja minden társadalmi réteg helyzetét; szociális helyzetük attól függ, hogy milyen funkciót töltenek be a hatalmi rendszerben. Az egyik póluson vannak a hivatásos vezetőcsoportok, amelyek a munka és a többletmunka központi irányításának megtestesítői. A másik póluson állnak a termelők, akik többnyire csak végrehajtják az utasításokat, s bérviszonyban vannak az állammal. Közöttük helyezkednek el a szociális ranglétrán a munka monopolizált irányításához közelebb álló társadalmi csoportok — a túlméretezett tisztviselőhad és az értelmiség egy része —, amelyek a társadalmi munkamegosztásban a szervezés és ellenőrzés funkcióját látják el.

Az állami tulajdonon alapuló, centralizált, bürokratikus monopólium azonban előbb-utóbb ellentétbe kerül az új emberi szükségletekkel, az új szociális szerkezettel, amely gyorsan kikristályosodik. Előbb-utóbb szétválk a két vonal: az egyik az arra irányuló törekvést fejezi ki, hogy megmaradjon a centralizált bürokratikus monopólium, a másik pedig érvényesíti az egyre izmosodó munkásosztály és értelmiség eltökélt szándékát, hogy megvalósuljon a szocialista demokrácia, s hogy kibontakozzon gyakorlati öntevékenysége, mint a szocialista építés alapvető hajtóereje. Ebből az ellentétből indul ki szövevényes útján az az egyenetlen folyamat, amely a bürokratikus etatizmus tagadásához vezet, közben azonban el is akad, vereséget szenved, változáson esik át. Ezek az általános és törvényszerű irányzatok különféle módon, változatos alakban, elűtő hatásokkal jutnak kifejezésre a szocialista társadalomban. Egyik megnyilvánulási formájuk a gazdasági reformhullám, amely elárasztotta a szocialista országokat. Szemmel látható, hogy a következő időszakban a gazdasági törvények szabadabb érvényesülése, az áruteremelés és a piac lesz a fejlődés egyik alapvető rugója. Tény az is, hogy a gazdasági élet irányításában új módszerek honosodnak meg, új ösztönzési formák, érdekek jelentkeznek. A fokozatos decentralizálás mellett az is megfontolás tárgya, hogy a dolgozók mi módon vegyenek részt a vezetésben és ellenőrzésben.

Ha az egész folyamatot történelmi távlatból szemléljük, világosan ki-domborodik korszakalkotó jelentősége. A szocializmus első lépéseit roppant erős államapparátus, a politikai hatalom segítségével teszi meg, amely a szocializmus anyagi és emberi feltételeinek megteremtésében a vezető szerepet tölti be. Az egész fejlődés azonban oda vezet, hogy az egyre izmosodó munkásosztály közvetlen tevékenységével, közvetlen gazdasági szerepével létrehozza a szocialista viszonyokat, átveszi képviselőinek funkcióját. Az erőszakkal elfojtott és szűk korlátok közé szorított forradalmi szocialista irányzat azonban nem veszi el életerejét; megteremti azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik a társadalmi rendszer fejlesztését, a forradalom beérő gyümölcseinek élvezését. A társadalom a Rubiconhoz ért: vagy az alapvető társadalmi erők lesznek a hordozói a szocializmus fejlett, öngazgatási formáinak, amelyek megfelelnek a termelőerők gyarapodásának, vagy pedig az államapparátus elszakad az osztálytól, s hatalma alá hajtja. Ennek elkerülhetetlen következménye, hogy az államhatalom teljesen önkényessé, embertelenné válik, elfojtja az új irányzatokat, visszaállítja az elévült formákat, s a bürokratikus katonai parancsuralom bevezetésétől sem retten vissza. A

fejlődés törvényszerűsége, hogy az aránylag fejletlen szocialista társadalom e két út között választhat.

Egyébként sokáig tartotta magát az a meggyőződés, hogy a szocializmus kizárólagos ismérve: a hatalom átvétele, a magántulajdon államosítása, valamint a termelés növelése („beérni és elhagyni a tőkés országokat”). Ennek a nézetnek reális alapja az az egyoldalú tapasztalat volt, amelyet a politikai forradalom és az iparosodás, felhalmozás korai szakasza nyújtott. A munka jellegében és felosztásában, tehát az osztályrétegződés velejében végbement változások olyan magyarázatot kaptak, hogy csak külső megnyilvánulási formái a kommunizmus építésének.

A bürokratikus gyakorlat és ideológia közvetlen következménye az a nézet, amely nem akar szembenézni az új szükségletekkel, tudománystechnológiai forradalommal, szabad gazdasági élettel, a munka szerkezetében és jellegében lejátszódó változásokkal, a munka felszabadításával, amely a munkaviszonyok legmélyén megy végbe.

3. A decentralizált bürokratizmus és a részleges öngazgatás irányában

A szocialista fejlődésnek ez a törvénye, a két vonal különválása minden szocialista társadalomban érezteti hatását. Sokáig azonban rejtve marad a hivatalos, uralkodó bürokratikus rendszer kérge alatt. A bürokratikus etatizmust tagadó szórványos, részleges elemek nincsenek beépítve a társadalmi alakulat egészébe. A történelmi körülmények egész sora játszott közre, hogy éppen Jugoszláviában alakul ki egy aránylag egységes rendszer, amely ellentéte a bürokratizmusnak, s ezáltal Jugoszlávia úttörője lesz az új formájú szervezetnek.⁷

„...a jugoszláv kommunisták... az öngazgatás elméletének kidolgozásával és az öngazgatást gyakorló intézmények kiépítésével a történelemben először intéztek általános támadást a szocialista országokban kialakult s bürokratikus viszonyokat hordozó szakigazgatás monopóliumra törekvése és ideológiája ellen... Jugoszláviában a szocialista társadalom hatalmi struktúrájának új típusa jött létre, amely kétségtelenül úgy jelent meg, mint a centralizált szakigazgatás jellemezte hatalmi struktúra történelmi negációja s egyben a szocialista fejlődés történelmileg lehetséges új alternatívája.”* Ezekkel a szavakkal méltatta gyakorlatunk jellegét és eredményeit Hegedűs András, a jeles magyar elmélettudós.

Annak ellenhatásaként, hogy az állammonopolista tulajdon és az államapparátussal egybeforró párt a forradalmi etatizmust bürokratikus etatizmussá „formálja át” — új nagy történelmi válasz született. Ez volt az értéktermeléssel (árutermeléssel) egybekapcsolt forradalmi munkásöngazgatás eszméje. „A képviselőház ma tárgyal a szocialista Jugoszlávia egyik legjelentősebb törvényéről, a munkásigazgatási törvény tervezetéről, amely előírja, hogy az állami gazdasági vállalatokat és a felső fokú gazdasági egyesüléseket a munkaközösség igazgassa. A termelőeszközök államosításáról szóló törvény meghozatala után ennek a

* Hegedűs András: A társadalmi fejlődés alternatíváiról, Kortárs, 1968. június, 849—850. oldal.

törvénynek a meghozatala lesz a Népszkupstina legjelentősebb történelmi cselekedete. A termelőeszközök államosításával még nem valósult meg a munkásmozgalomnak az a mozgósító jelszava, hogy „a gyár a munkásoké”... Ez a jelszó tartalmazza a szocialista termelési viszonyok egész programját mind a társadalmi tulajdont illetően, mind a dolgozók jogait és kötelességeit illetően... A bürokratizmus éppen azért tartozik a szocializmus legnagyobb ellenségei közé, mert észrevétlenül szivódik be a társadalmi tevékenység minden pórusába... és a széles tömegek segítségével kell ellene harcolnunk... Ezentúl a munkaközösség és tanácsa fogja igazgatni a gyárat, a bányát stb., s az a nagyon fontos feladat hárul rá, hogy az igazgatásban lehetetlenné tegye a bürokratikus módszereket.” J. B. Tito idézett szavai jelentették egy új program, irányvonal, akció kezdetét.⁸ A döntő szerepet játszó állami hatóságnak, az etatizmusnak alárendelt politikai és gazdasági rendszer méhében hordozta egy új alakulat csíráit, a jövő társadalmának magvait, gyengülni kezdett az állam monopóliuma a társult termelők növekvő hatalmának javára.⁹ Az etatizmus, az erős államhatalom gazdasági és politikai befolyásának érvényesülésével egyidőben fejlődött az öngazgatás, mint a társadalom további forradalmi átalakulásának előhírnöke. Maga a mód, ahogyan megszületett, maga a bölcső, amelyben cseperedett (de számos más lényeges körülmény is: az anyagi fejlettség foka, a munkásosztály és az értelmiség jellege, a forradalom természete), meghatározta az egyik legbonyolultabb és legcsodálatosabb történelmi alakulat létrejöttét. A kibontakozó szociális rendszer még viszonylagosan sem „tisztá”, nem minősíthető sem bürokratikus rendszernek, sem pedig öngazgatási rendszernek, az egyik sem alakulhat ki a másiktól függetlenül. A történelem színterén *sajátos ötvözet jelent meg, a centralizált-decentralizált bürokratizmus és a részleges, elkülönült öngazgatás elegye*. A két szociális erő párhuzamosan halad, egymással összefonódva és egymásnak ellentmondva, egymást gátolva. Ennek a döntő tényezőnek a mellőzése sok félreértés forrása lesz: az egyoldalú szemlélet vagy csak öngazgatású, vagy csak bürokratikus társadalmat különböztet meg, ami ferde képet nyújt a viszonyokról.

Hátravan még, hogy nagy vonalakban ismertessük ennek a sajátos történelmi alakulatnak szerkezetét, s hogy elemezzük ellentétes elemeit. Így betekintést kapunk az öngazgatási szervezet kezdeti formáinak vívmányaiba, amelyek az öngazgatású közösség megvalósításának új lépcsőfokai lehetnek. Egyúttal megmutatkozik azoknak a szociális erőnek igazi arca is, amelyek tartósítani akarják a meglévő állapotokat. Ezáltal megismerjük *a tudományos-technológiai forradalomnak és az öngazgatású közösség fejlettebb formájába való átmenetnek legfontosabb szociális feltételeit*.

MÁSODIK FEJEZET

A KORAI IDŐSZAK VÍVMÁNYAI ÉS ÁRNYOLDALAI

Annak, hogy az egységes központosított állami monopólium széthullik, s hogy szociális hordozója, a centralizált bürokrácia fokozatosan leépül — két messzeható következménye lett. Az egyik az, hogy létrejött

az öngazgatási szervek formális-jogi, intézményesített hálózata, amely sajátos légkört teremtett az egész társadalomban. A másik az, hogy felszabadultak a gazdasági törvények, az árutermelés, alapot nyújtva az aránylag független öngazgatási autonómiának. Ebben az intézményesített keretben azonban két mélyen ellentétes és hatalmas szociális erő rejlik.

I.

KÉT HATALMAS SZOCIÁLIS IRÁNYZAT

1. Az öngazgatási mozgalom keletkezése

A termelési viszonyok összességének egyik oldalát alkotó forradalmi áramlat már áthatja a társadalmi alakulat minden részét, s az öngazgatásban testesül meg, amely magasabb és szabadabb megnyilvánulási formája.

Először, kialakulnak az *aránylag autonóm öngazgatási szervezetek*, és fokozatosan átveszik a munka és a többletmunka irányításának fontos funkcióját, amely az előző időszakban az állam kizárólagos joga volt. A munkaszervezeteknek ez az önállósága onnan ered, hogy aránylag szabadon érvényesülnek a gazdasági törvények. Az öngazgatású termelési mód ezen a fejlődési fokán kényszerűen az értéktermelés kereteiben mozog, szorosan fűződve az árutermeléshez, míg ki nem meríti annak történelmi lehetőségeit.¹⁰ Ha nem létezne ez a hatalmas és önálló erő, akkor ezen a fejlődési fokon az adminisztratív kényszer lenne az egyedüli lehetőség. Ezért közvetlenül a termelési mód szívében kaptak helyet azok a gazdasági tényezők, amelyek az önállóságnak biztonságot nyújtanak a mindenre kiterjedő állami monopólium és az államszervezet önkényuralmi formái ellen. A *gazdasági autonómia* funkciója nem merül ki ebben.¹¹ Egyúttal lehetővé teszi a termelés, a társadalmi munkamegosztás és kombinálás ésszerűbb megszervezését, továbbá azt, hogy a bér munkások a termelés hordozóivá alakuljanak át, egyéni gazdasági érdekeinek megfelelően. Ez az útja annak, hogy a munkafeltételek javítása és minden munkás felelősségvállalása a tárgyilagosan megállapított értéktermelési viszonyok alapján menjen végbe, nem pedig a politikai kényszer és a kizsákmányolás által.¹² Egyszóval, az árutermelésnek ezt a megjelenési formáját ismérve szerint elnevezhetjük *szocialista öngazgatási funkciónak*.

Másodsor, az öngazgatású munkaszervezetekben, amelyek megadják a mindennapi élet keretét, mindenki új társadalmi helyzetbe, *öngazgatási helyzetbe* kerül. Az új társadalmi helyzet sarkköve az, hogy fokozatosan megszűnjön a szellemi és fizikai munkára való megosztás, a kettős tagozódás, amely abban fejeződik ki, hogy az egyik oldalon állnak a hivatásos vezetők, akik kiváltságukkal élve az embereket és eszközöket irányítják, a másikon pedig a tömegek, amelyek nem vesznek részt a határozathozatalban, pusztán végrehajtják a parancsokat. Az irányítás funkcióját az ezzel a joggal felruházott személyek látják el, akik felelősségre vonhatók és leválthatók. A meglévő különbségek fokozatosan elvesztik az egyik csoportnak a másik csoport feletti uralmá-

nak jellegét. A gyakorlat azt mutatja, hogy a munkásönigazgatás megfelelő történelmi forma mindazoknak a tevékenységeknek felölésére, amelyekről azelőtt a munkásokat elválasztották, elidegenítették. Együttal egybefogja az anyagi és szellemi munkát, a tudományt és a termelést, a munkát és az irányítást. A szociális különbségek enyhítésének egyik alapfeltétele a munka szerinti elosztás, azzal a megfontolással, hogy idővel a társadalmi tekintély és helyzet egyedüli meghatározója legyen. Ha kiküszöböljük a többi tényezőt (a tulajdont és az irányítói kiváltságokat), akkor csökken annak lehetősége, hogy a hierarchiában elfoglalt rang, státus, hatalmi helyzet aránytalanul magas „jövedelmet” biztosítson, függetlenül a munka eredményétől.

Harmadszor, az önigazgatási viszonyok kialakítása jelentős lépés abban az irányban, hogy a társult termelő, a munkásosztály döntő befolyást gyakoroljon a társadalmi újratermelés minden lényeges mozzanataira. Ez elsősorban a többletmunkára vonatkozik, hogy az a munkások javára legyen fordítva, a jelenlegi és jövőbeni szükségletek teljesebb kielégítésére, aszerint, hogy a munkások minnek adnak elsőbbséget. Érdekeikhez kell igazítani a gazdasági célkitűzéseket és viszonyokat. A befolyás és ellenőrzés kiterjed az újratermelés többi tényezőjére is, főleg a munkafolyamat társadalmi kapcsolataira (a társadalmi tervezés, a piaci viszonyok szabályozása, a tudás és az információk alkalmazásának módja, a nevelés jellege stb.).

Negyedszer, ezzel lehetőség nyílt arra, hogy minden társadalmi tevékenység ugyanazon a szervezési alapelven, ugyanazon az alapon nyugodjon — az önigazgatási helyzeten és a munka szerinti elosztáson. A centralizált bürokratizmus palástja és hatalma alatt néhány tevékenység (mindaz, ami kapcsolatban van a munka irányításával és ellenőrzésével) előnyösebb helyzetbe kerül, nagyobb társadalmi befolyásra tesz szert, s ezáltal kiváltságokat kaparint meg az elosztásban is. A társadalomban azonban új szociális erő bontakozik ki, a társult termelők ereje, amely a társadalmi munkát egészében mozgatja, az összes tevékenységeket gerincként egybefogja, és olyan irányba tereli őket, hogy a munkások és a társadalom javára váljanak. Ennek alapján megteremthető az új típusú szocialista szolidaritás.

Ezek az első lépések egy egészen új társadalmi szervezet, az újszerű társadalmi irányítás kialakítása felé. Lényegesen módosítják az osztály minden alapvető intézményéhez való viszonyt, új teret nyitnak a társadalmi csoportok kölcsönös kapcsolatainak. Ez a vázlatos fogalmazás is megvilágítja azt, hogy az *önigazgatási irányzat lényegesen megegyezik a tudományos-technológiai forradalomban megtestesült termelőerők fejlődésének új objektív törvényszerűségeivel.*

2. A szociális ellentmondások alapvető köre¹⁸

Az etatizmusnak és az egységes centralizált bürokratikus monopóliumnak széthullása maga után vonja a kisebb-nagyobb fokú decentralizálást. Ezzel egyidőben egész sor viszonylag önálló központ alakul, s mindegyik hatáskörébe számos intézkedésjog kerül. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a döntés teljes egészében a társult termelők kezében van. Az az irányzat jelentkezik ugyanis, hogy a társadalom kisebb részeinek

képviselői kisajátítsák az érdekképviselőket, maguknak tartásuk meg a döntés jogát. Arra törekcszenek, hogy a hatalomgyakorlásnak meghatározott részét elszakítsák társadalmi alapjától, s hogy a „saját területükön” uralmuk alá hajtsák a munkát. Ide sorolható az ún. tartozékos állami monopólium is, amely a bankokban, hitelintézetekben testesül meg, amennyiben azok inkább az állami tőkét képviselik, a regionális etatizmust elégitik ki, mintsem a társult termelőket. Végül az öngazgatású munkaszervezetekben is lappangó veszély a bürokratizmus, amely azonnal felüti fejét, amint egy maroknyi illetéktelen csoport megkaparintja az irányítást és elosztást, önállósul, kivonja magát az ellenőrzés alól, s másokra erőszakolja önző érdekeit. Az elhatalmasodó bürokrácia megtalálja a módját annak, hogy rászedje a döntés jogával rendelkező öngazgatási szerveket. Illetéktelen csoportok formájában meszterkedik az öngazgatási testületekben és intézményekben, és azon van, hogy az öngazgatás merő külsőségre szorítkozzon. A decentralizált monopóliumok, az új hatalmi központok köré tömörülnek a kiváltságos társadalmi csoportok, sajátos szociális világmindenségre emlékeztetve, amelyben több naprendszer van. Ezáltal a termelőosztályban is növekednek a széthúzó erők.

Az egész folyamat a felszínre veti azt a tagadhatatlan törvényszerűséget, hogy a bürokratikus monopólium az egyik helyről a másikra vándorol, új formában terjeszkedik. Nyilvánvaló lesz az a törekvés, hogy a mindent egybefogó szigorúan központosított monopólium helyett létrejöjjön a miniatűr monopóliumok, az „államocskák” hálózata, amely rákényszeríti a dolgozókat, hogy alávéssék magukat a szűk uralmi központoknak, klikkeknek, érdekszövetségeknek, új hatalmasoknak és kiváltságosoknak. A decentralizált bürokrácia hálózatának megteremtésével a formális-jogi öngazgatási szerkezet keretében kialakul egy igen változékony és nem formális hatalmi struktúra. Ennek részei között roppant bonyolult, de rendkívül bomlékony szövetségek jönnek létre. Egy síkon tehát egybekapcsolódnak a centralizált és decentralizált (nem formális) bürokrácia hordozói, azaz a háttérben meghúzódó hatalmi központok, amelyek függetlenítették magukat a termelőktől. Elkülönülésük a technológiai és politikai maradiság támpontja lesz. Ugyanakkor pedig forrása annak a nap nap után jelentkező törekvésnek, hogy megújuljon a centralizált bürokratizmus, de új tényezők bevonásával, meghatározott erőátcsoportosítással — és pedig a „felvilágosult” technokrata szárny javára. A modern társadalom törvényszerűsége ugyanis az, hogy a monopolista központok sem működhetnek némi egybehangelés, együttműködés, csatlakozás nélkül. A szélesebb szociális alapra támaszkodó decentralizált nem formális központok azonban egymással is marakodnak a többletmunka és a hatalom felosztásán. A decentralizált bürokratikus erők megakadályozzák a társadalmi tulajdon kialakulását, és kisajátítják azt. Arra törekcszenek, hogy a társadalmi tulajdon különálló részein felépítsék monopolista fellegvárakat, s hogy csoporttulajdonként, lényegében decentralizált állami tulajdonként bitorolják.

Ehhez kapcsolódik a szociális ellentmondások másik nagy köre, amely az értéktermelés (árutermelés) talaján alakul ki. Sajátos módon fonódik össze az öngazgatás által korlátozott bürokratizmussal és a decentralizált bürokratizmus által megszorított öngazgatással. Végző fokon az ellentmondások tulajdonképpeni fő forrása a társadalom anyagi léte,

gazdasági szférája. A társadalom színterén azonban az ellentmondások különféle formát öltenek, miközben az alakváltozás egyúttal azt is jelentheti, hogy a társadalmi viszonyok is jelentősen módosultak. A gazdasági ellentmondás legegyszerűbb olyanformán jelentkezik, hogy a termelőt etatista módon megfosztják gazdasági hatalmától, aminek kísérő jelensége a bürokratikus önkény, zsarnokság. A következő időszakban a társadalom termelőerőinek fejlettségi színvonala már eléggé magas, hogy túlhaladja az előző állapotot, de még közel sem éri el azt a fokot, hogy az árutertermelés történelmi lehetőségeit teljesen kimerítse, s régiségként múzeumba helyezze. Ellenkezőleg, az árutertermelés és az öngazdátás között mélyreható törvényszerű kapcsolat létezik. Ez elengedhetetlen feltétele a bürokratikus etatizmus leküzdésének, illetve az öngazdátási autonómia megteremtésének és a termelőerők gyarapodásának. Az árutertermelésnek, az elkülönült (részleges) öngazdátásnak és a decentralizált bürokratizmusnak ez a különös szövetsége azonban sajátos szociális ellentmondásokat szül. A decentralizált etatizmus korlátozza és eltorzítja az árutertermelést; a rothadó bürokratizmus akadályozza az árutertermelés lehetséges fejlődését. Adminisztratív beavatkozását nem fontolja meg kellően, kommunális és köztársasági határok megvonásával mesterségesen gátolja az integrációs törekvéseket, amelyek a gazdasági érdek és a technológiai együttműködés logikáját követnék, „saját” területének Prokrusztész-ágyába kényszeríti őket, s azon van, hogy kisajátítsa a társadalmi eszközöket. Mindez károsan befolyásolja az egyébként is fejletlen termelést. Ezenkívül a decentralizált etatizmus lehetővé tette nagyszámú elkülönült gazdasági egység létrehozását, továbbá állandóan fenntartja a munkásosztálytól elszakadt csoportokat, amelyek érdeke, hogy megőrizzék monopolhelyzetük előjogait. Ugyanakkor az elkülönült, részleges öngazdátás nincs még abban a helyzetben, hogy hathatós ellenőrzése alá helyezze az árutertermelést, mivel korlátok közé van szorítva, káptelen arra, hogy gazdasági kapcsolatokat teremtsen, s hogy közösen tervezze a fejlődést és a felhalmozás felhasználását.

Ez a két tényező indítja meg azt a folyamatot, amely a társadalmi tökélet elidegeníti a termelőtől, kivonja döntő befolyása alól. Az öngazdátási jogalanyok, vállalatok közötti viszony kényszerű alkotóeleme lesz a csoporttulajdonon alapuló gazdagodás is, amely a társadalom, a többi munkaszervezet rovására történik.¹⁴ Szembetaláljuk magunkat azzal a jelenséggel, hogy az egyik szervezet gazdasági függőségbe hozza a másikat, hogy a felhalmozást elválasztják a termelőtől és érdekeivel ellentétben használják fel, hogy a munka szerinti elosztást átforgalmazzák ellenszolgáltatás nélküli elsajátítássá, a gazdasági vagy egyéb hatalom szerinti osztozkodássá. Ez nem más, mint magánelsajátítás.¹⁵ Az árutertermelés, akár csak azelőtt a társadalmi tulajdon, megmutatja két arcát: felhasználható az öngazdátás javára, vagy pedig a termelők gazdasági hatalmának elsajátítására. Az árutertermelés két ellentétes irányzat ütközéspontja lett. Azok a termelési formák, amelyek az öngazdátási autonómia és a társadalmi termelőerők növekedésének összetevői (az árutertermelés szocialista-öngazdátási funkciói) szemlátomást összeütköznek az árutertermelés fonákságaival, káros megnyilvánulásaival (bürokratikus-magántulajdoni funkcióival). Ahhoz, hogy fölénybe kerüljön az első irányzat, mindenképpen el kell érni: először, hogy a felhalmozást, a többletmunkát ne vonják ki a termelők ellenőrzése és befolyása alól,

másodsor, hogy a jövedelem a munka szerinti elosztás alapján alakuljon, nem pedig a munkától függetlenül, és harmadszor, hogy háttérbe szoruljon az a törekvés, amely a munkaerő újratermelését és mozgását kizárólag a munkaerőpiac törvényszerűségeire bízta. Ez azonban nem valószínű, hogy meg sem az ártermelés megszüntetésével, sem pedig fokozott adminisztratív beavatkozással. Erre a részleges öngazgatás sem képes. Ezt a feladatot csakis az egységes (integrális) öngazgatás oldhatja meg, amely minőségileg új termelőerőkön, a tudományos-technológiai forradalom termelőerőin alapul. A társadalomnak új, nagy történelmi feladattal kell szembenéznie, hogy leküzdje ezeket a szociális ellentmondásokat.

A szociális ellentmondások harmadik köre lényegesen elűt a többitől, mivel a munkásosztály *öngazgatásán belül jelentkező ellentmondásokat* öleli fel. Ugyanis a társadalom öngazgatási szervezete, még ha fejlett formájú is, akkor sem mentesíti a társadalmat az összeütközésektől, szociális ellentétéktől. Ellenben változtat a szociális ellentmondások megoldásának jellegén, hatékonyságán és módján — éspedig demokratikus úton, az öngazgatási rendszer keretében.

Mindenekelőtt a szociális ellentmondások súlypontja áttevődik magának az osztálynak belső ellentmondásaira. Szabadabban megmutatkoznak némely dolgozó rétegek mélyen gyökerező bérmunkás lényének és gondolkodásmódjának sajátosságai: fellépnek követeléseikkel az elmaradott szakképzetlen dolgozók, akik a forradalmi célkitűzéseket alárendelik örökölt, hagyományos életmódjuknak, akik síkraszállnak a vulgáris egyenlődsdi mellett, s akik szembefordulnak a tudománnyal — mert nem fogják fel, hogy boldogulásuk a tudomány, technika, kultúra fejlődésétől függ. Eszerint egyik-másik munkásréteg, amely olyan körülmények között él, hogy az adott pillanatban nem látja világosan távlatát — szembekerülhet a tudományos-technológiai forradalommal. Továbbá, a fejlett és egységes öngazgatásban a társadalmi csoportosulás kiindulási pontja és alapja lehet az általános munkamegosztásban (szociális-szakmai beosztásban) elfoglalt hely, és az ebből eredő különbség, amely a munka szerinti elosztás és az öngazgatási befolyás stb. mértékében nyilvánul meg. Ennek értelmében külön jelentőséget kap az irányítás és a vezetés viszonya. Az öngazgatás és a vezetés viszonya nem korlátozódik az összehangolt együttműködésre, kapcsolatra. Az öngazgatásnak olyan szakszolgálatra van szüksége, amely szilárd és érdekelt. Mindenképpen önállóan kell ellátnia feladatkörét, s nem eshet abba a hibába, hogy avatatlanul intézkedik a szaktudást igénylő kérdésekben, mert ezáltal vulgarizálja az öngazgatást, torzképe lesz annak. Másfelől a szakszolgálat funkciója szerint meghatározott hatalommal, tudással, lehetőséggel rendelkezik, hogy az általános társadalmi érdekeket szolgálva megvalósítsa szűkebb szakmai érdekeit és céljait is. Az öngazgatási egyenlőség palástja alatt technokrata viszony jöhet létre.

Vonjuk le tehát az általános következtetést. A magában az osztályban megnyilvánuló belső ellentmondások jelentős köre a tudományos-technológiai forradalomban gyökerezik, annak a törésnek a következménye, amely a korszakban beállt, s amellyel „összetalálkoznak” a jelenkori termelő nemzedékek. A technológia és a termelőerők korszakalkotó átalakulása azt vonja maga után, hogy messzeható változások mennek végbe a munkamegosztásban, munkaszervezésben, az egyik szakma, ter-

melési ág stb. fellendül, a másik meg lehanyatlak. Éppígy hat a munkaszervezet fejlődése, a „kollektív munkás” gyarapodása, valamint az, hogy a termelők soraiba kerülnek azok a csoportok is, amelyek azelőtt különállók voltak. Gondolkodásmódjuk, törekvéseik, szokásaik, szűkebb érdekeik érvényesülése a termelőosztály összetevőinek kölcsönös viszonyát még inkább bonyolítja, további ellentmondásokat indít el. A társult termelők csak annyiban töltik be vezető szerepüket, amennyiben képesek arra, hogy ezeket a különbségeket és ellentmondásokat az öngazgatás keretén belül kiküszöböljék s hogy megteremtsék egységüket; ellenkező esetben az elkülönült csoportok lépnek helyükbe.

3. A végkövetkeztetés: történelmi ötvözet

Összefoglalva: az általános fejlődés, a központosított etatizmus lebontása azt eredményezte, hogy létrejött az öngazgatású társadalom átfogó, intézményesített, formális-jogi kerete. Ebben a keretben kiteljesedik az erősödő *munkásöngazgatási mozgalom*, a képződő szilárd szociális alakulat, az épülő öngazgatású társadalom hordozója, és azoknak az autonóm termelőknek a mozgalma, akik képességet és tapasztalatokat szereznek arra, hogy részt vegyenek az irányításban. Ez a mozgalom a társadalom alapsejtjeiben terebélyesedik ki, új termelési módot és életformát honosít meg, s ezáltal a *forradalmi-szocialista irányzat fő vívmánya és eredménye*. Az öngazgatás korai szakaszának fő ismérve az autonómia, amelyet minden munkasejt meghatározott mértékben élvez, valamint a decentralizálás, az egyedüli társadalmi tényező, amely megtörhette a bürokratikus centralizmus monopóliumát. Ezek a „törpék” óriási erővel rendelkeznek. Habár a *korai öngazgatást az jellemzi, hogy természetéből kifolyólag a decentralizálás útján halad, az érett, fejlett öngazgatás csakis a társadalomszervezet egységes, integrális rendszerként létezhet.*¹⁶ Ennek keretében a *sejtek autonómiája nem tagadja az egész egységét, hanem feltételezi az új alapon való közös érdekű, demokratikus, szerves egyesülést. Az autonómia éppúgy feltétele a termelők szabad közösségének, mint a társulás a társadalmi termelés és az élet általános viszonyai felett gyakorolt közös ellenőrzésnek.*

Az öngazgatás elsődleges formája azért kövesedett meg, mert gyengeségekkel volt terhes, s alighogy megtette első lépéseit, máris jelentkezett a társadalom méhében létrejött másik erős irányzat ellenhatása. A központosított etatizmus ellen indított támadás nemcsak azzal a következménnyel járt, hogy diadalmaskodott az öngazgatás. A centralizált etatizmus különálló részekre bomlott, decentralizált etatizmussá vált, illetve neobürokratizmussá, amely gátolja az öngazgatási egyesülést.

Az, hogy az öngazgatás sokáig „széttagolt”, elkülönült, visszahat a gondolkodásra is, azt az érzést kelti, hogy a nagy eszme elsekélyesedett. Ennél fontosabb az, hogy az öngazgatás egy bizonyos idő elteltével megreked, elsovrad, ha megmarad elsődleges (elkülönült) formájában. Az öngazgatás csak úgy őrizhető meg, ha tovább gyarapodik, minőségi fejlődésen megy át, és még inkább tért hódít, egyébként a neobürokratizmus szorítása roppant veszélyessé válik, a társadalomszervezet pedig megbénul.

Az történik, hogy a társadalomban párhuzamosan kifejlődnek a mérőben ellentétes irányzatok, amelyek egymást kirekesztik, egymásnak ellentmondanak, habár jelenleg egyugyanazon egésznek összetevői. Szembekerülünk azzal a sajátos helyzettel, hogy az ellentmondó irányzatok összeütközése, kölcsönhatása felette megnehezíti a társadalmi termelőerők további minőségi átalakulását, s megmerevíti a meglévő formákat. Az etatizmus elsajátítása a többletmunka egy részét, s megakasztja az öngazgatási kapcsolatok kifejlését, ahhoz azonban már nincs ereje, hogy a társadalomra kényszerítse jellegzetesen bürokratikus szervezetének uralmát, mert ebben lehetetlenné teszi az erős bürokrácia-ellenes mozgalom. A többletmunka egy részét a bank- és pénzügyi logika mozgatja, aránylag függetlenül. Az öngazgatás meggátolja ennek a logikának érvényesülését, ugyanakkor azonban még képtelen arra, hogy kialakítsa az egész társadalmat összefogó, egyesítő sajátos szervezetét, csak arra képes, hogy megakadályozza a többi irányzat felülkerekedését. A kölcsönhatásra a termelési viszonyokban helyreáll az egyensúly, s különleges történelmi ötvözet jön létre, a decentralizált bürokratizmus és az elkülönült, részleges öngazgatás elegye.

Roppant nehéz kijutni ebből a bonyolult helyzetből; nincs egyszerű kiút. Az egységes öngazgatásba való átmenet azonban nem lehetséges a régi termelőerők alapján és a kezdetleges öngazgatási formák szűk kereteiben. A vezető társadalmi erőknek, amelyek az akciót tudatosan ebbe az irányba terelik, *emelő gyanánt azokat a vívmányokat kell felhasználniuk, azokra a szociális erőkre kell támaszkodniuk, amelyek az előző időszakban jöttek létre, a forradalmi szocialista irányzat eredményeként.* A kedvező és tartós megoldás gyakorlati alapját azonban a tudományos-technológiai forradalom új termelőerői képezik (technológiai és szociális szempontból egyaránt), valamint ezeknek az erőknek az egybekapcsolása az öngazgatású szociális mozgalommal. Csak ezeknek a lehetőségeknek kiaknázása teremti meg a magasabb életszínvonal anyagi alapját, és a *korszerű információs rendszert, mint az öngazgatási integráció tényezőjét.* Az anyagi javak újratermelése döntő feltétele a munka igazi (belső) felszabadításának és az összes társadalmi viszonyok demokratizálásának. A szocializmusnak meg kell szüntetnie a nincstelenség uralmát, lényegesen növelnie kell a termelést, ki kell elégítenie a mindennapi egyéni és kollektív szükségleteket. Ezt csak úgy érheti el, ha a mainál hatalmasabb hajtóerővel fokozza a termelést. Nagyobb távlatból nézve azonban nem mindegy, hogy mi módon lábol ki a szegénység korszakából, a „nehéz szocializmusból”.¹⁷ Egyik lehetőség a meglévő termelés egyszerű megsokszorozása, az értelmetlen fogyasztási láz kései majmolása, a gazdasági elsajátítás új válfajainak meghonosítása, a nagy integrációs egységek kulisszái mögött való hatalomgyakorlás. Túl lehet jutni ezen a szakaszon olyképpen is, hogy egyúttal létrejön az emberi értékek elsőbbségének új skálája, az újszerű fejlettebb civilizáció, amely kielégíti az új szükségleteket — az alkotó munka igényét, azt az igényt, hogy az ember részt vegyen a határozathozatalban, felvilágosultabb és humánusabb viszonyokat teremtsen, s mindenről tájékozódjon. Ez azonban

csak akkor lehetséges, ha a társult termelők átveszik a termelés irányítását, s ha minden szinten részt vesznek a termelés és a fogyasztás szerkezetének és arányainak meghatározásában. Erről azonban szó sem lehet, ha a döntést nem előzi meg a véleménycsere és a kimerítő tájékoztatás.

Vukovics Géza fordítása

JEGYZETEK

¹ Csehszlovák szerzők idevágó jelentős megállapítását idézzük: „Ebben a tekintetben az elsődleges kulcskérdés: a munkáosztály és általában minden munkás részvétele a minden szintű döntésben és irányításban. Ennek a problémának elméleti és gyakorlati megoldása a fő szempont, ma éppúgy, mint holnap, melynek alapján a tudományos-műszaki forradalom kapitalista-technokratá és szocialista változata közt különbséget lehet tenni és a kettő között választani.”

² Csak a legfontosabb irányzatokat említjük, egyébként mindkét véglet körül és között számtalan áramlat, árnyalat stb. összpontosul.

³ Így például Jugoszlávia a forradalom előtt elmaradott mezőgazdasági állam volt: lakosságának 75—80%-a a mezőgazdaságból élt, alig 10%-a az iparból, s valamivel nagyobb hányada, mintegy 12%-a a kisiparból.

⁴ 1931-ben a gyáriparban és a kisiparban a munkaképes lakosságnak alig 3,65%-a dolgozott, majd csak 1948-ban 6,5%-a. Ugyanakkor a parasztság részaránya 80% (1931-ben), illetve 72% (1948-ban). A szellemi, értelmiségi dolgozók rendkívül vékony réteget képeznek: 1921-ben a munkaképes lakosságnak alig 1,5%-át.

⁵ A forradalmi etatizmust feltételező tényezők közé kell sorolni azt a kényszerítő körülményt is, hogy a fiatal szocialista társadalomnak szilárd hatalmi apparátussal kell magát megvédenie az ellenforradalmi erőktől.

⁶ „A forradalmi demokrácia politikai rendszere, amely a háború idején és nyomban utána alakult ki, magán viseli a közvetlen politikai demokrácia sajátos jellegét, és elsődleges, csökevényes, de félreérthetetlen formában jelzi a mai társadalmi-politikai rendszerünk születését és első lépéseit. A párt 'elvitathatatlan politikai monopóliumával' nem hozza alárendelt helyzetbe a tömegeket, hanem a forradalmi harc egységes programja alapján politikailag önállósítja őket.” Lásd Ljubiša Stankov érdekes értekezését a folyamatosság és megszakíttóság kölcsönhatásáról: Istorijске determinante vodeće idejno-političke uloge SKJ u usloviма друшtvеног самоуправљања. (A JK SZ eszmei-politikai vezetőszeropének történelmi meghatározása a társadalmi öngazgatás körülményeiben.)

⁷ Ennek az irányzatnak fölülkerekedését elősegítette néhány tényező: az általános anyagi fejlődés színvonala; a fő osztályerők fejlettsége; a nemzetközi helyzet; a forradalom jellege, hitelességének foka, a nép tömeges részvétele, a vezetőség demokratikus öntudata és az osztályérdeknek való nagymérvű alárendelése stb.

⁸ Josip Broz Tito: A munkástanácsokról, a vállalatoknak a munkaközösségek által való igazgatásáról szóló alaptörvény megokolása. (Tito: Beszédok és cikkek, V. kötet, 211—238. oldal, magyarul)

⁹ Ezzel kapcsolatban dr. Vladimir Bakarić — a folyamat gazdasági vonatkozását vizsgálva — megállapítja: „A harc kétirányú volt: először, a 'szükséges munka' termelésének egyenértéke is nagyobb mértékben függjön minden munkás és munkaközösség fáradozásától, s másodsor, a közvetlen termelő rálépjen annak útjára, hogy közvetlenebbül rendelkezzen a 'többletmunka' termelésének egyenértékével is.” (A többletmunka átalakulása szükséges munkává.)

¹⁰ Lásd az alábbi tanulmányokat, amelyek tárgya az áruterelés szerepe és megokoltsága a szocializmusban: Mijalko Todorović: Oslobođenje rada (A munka felszabadulása); Dr. Miladin Korać: Neki teorijski problemi socjalističke robne proizvodnje (A szocialista áruterelés néhány elméleti kérdése); Dr. Miloš Samardžija: Privredni sistem Jugoslavije (Jugoszlávia gazdasági rendszere).

¹¹ Lásd Dr. Lj. Marković: Robna proizvodnja kao uslov samoupravljanja (Az áruterelés mint az öngazgatás feltétele).

¹² Dr. A. Vacić nyomatékkkal emeli ki: „Az áruterelés kedvező hatása, amely a termelők és termelőegységek érdekeltségének növekedésében, a munka termelékenységének és a termelés hatékonyságának fokozásában, a termékegységre jutó termelési költségek csökkenésében, a termékek minőségének javításában és egyéb formában jut kifejezésre, arra utal, hogy túlsúlyban vannak az ösztönző tényezők, emiatt a legtöbb szocialista államnak kisebb-nagyobb igyekezete, hogy fokozott mértékben meghonosítsa a piaci gazdálkodás mechanizmusát, nem véletlenség, hanem a szocialista fejlődés valódi szükségleteinek és belső törvényszerűségeinek megnyilvánulása!” (Dr. A. Vacić: Elementi socijalističke ekonomije — A szocialista közgazdaság elemei); O uzrocima robne proizvodnje u socijalizmu (Az áruterelés megokoltsága a szocializmusban).

¹³ Az értekezés tárgyát csak azok a szocialista ellentmondások képezik, amelyek az állami-társadalmi tulajdonon alapuló uralkodó termelési viszonyok keretében jelennek meg. A vizsgálódás tehát nem terjed ki a termelési eszközök magántulajdonából eredő seregnyi társadalmi ellentmondásra, valamint az ennek következményeként jelentkező szociális rétegződésre.

A szociális rétegződésről bővebben lásd Dr. Radomir Lukić: Društveno raslojavanje u samoupravljačkom socijalizmu (Társadalmi rétegződés az öngazgatású szocializmusban); Dr. Z. Vidaković: Promene u strukturi jugoslovenskog društva i Saveza komunista (Változások a jugoszláv társadalom és a Kommunista Szövetség szerkezetében); Dr. M. Pečujlić: Socijalizam i klasne promene (A szocializmus és az osztályváltozások).

¹⁴ Lásd Dr. Radomir Lukić: Sociološki pregled (Szociológiai szemle). Dr. Lukić külön súlyt helyez az ún. horizontális különbségekre, amelyek a fejlett és fejletlen vidékek, a távlatos és távlat nélküli ágazatok, munkaszervezetek és hasonlók között jelentkeznek.

¹⁵ Lásd Mito Hadživaslev: Velika istorijska prekretnica (Nagy történelmi fordulat).

¹⁶ Dr. Jovan Đorđević ezt a szempontot külön kiemeli: „Jugoszláviában az öngazgatás fordulópontjához jutott, a tengődés, a megállapodott elsődleges formák helyett azt a megoldást kell választani, amely utat nyit kibontakozásának, és annak, hogy a társadalom és az ember alapvető ereje legyen. A negatívumból pozitívummá kell átalakulnia: az etatizmus és a bürokrácia ellen harcoló gépezetnek sajátú társadalmi és politikai valósággá kell

válnia, s még ezen is túlnőnie. A széttagolt formákon és a gazdaság, az egész társadalom kelleténél nagyobb mérvű megosztásán túljutva intézményesen össze kell vonni és egységesíteni a társadalmi erőket, törekvéseket, érdekeket és akciókat.” Az öngazgatás korszerűsége, adalékok az ismeretelméleti kutatáshoz. Belgrád, 1968 februárjában.

¹⁷ A. Gorz: A nehéz szocializmus.